

Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. 8°, 380 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Nyomta Pápai Ernő műintézete Budapesten, 1959.

Mi lehet az oka annak, hogy a magyar történet utolsó évszázadainak három legnagyobb magyarja: Zrinyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc és Széchenyi István közül, éppen Zrinyi Miklós az, akiről a legkevesebbet tudunk, akinek valódi nagyságát legkevésbé ismerjük? — Ezt kérdi a szerző, gróf Zrinyi Miklós életéről és működéséről írt bevezető tanulmányában.

Valóban nehéz lenne erre mást felelni, mint azt, hogy nem becsüljük meg eléggé nagyjainkat. Zrinyi Miklós, „a költő és hadvezér” pedig nagyjaink közt is legelső helyen áll és tanításainak alapos megismerésével, a nemzet minden egyede és összessége önmagának és a köznek javát szolgálja. Zrinyi Miklós, a XVII. század szomorú magyar világában, Isten küldöttjeként jelent meg hazájában, hogy töröktől, némettől és minden gyilkos belső bajától megszabadítsa. Ha Zrinyi Miklós valamely nagy nemzet fia lett volna, új hadviselő módszerével bizonyára ledönti a methodizmusnak ekkor már régen hamisnak bizonyult bálványát — állapítja meg más szavakkal Rónai Horváth Jenő. — Így azonban tanítása nem volt más, mint pusztába kiáltott szó. Krones, az újabbkori osztrák történetíró, kit valóban nem lehet azzal vádolni, hogy Zrinyi javára elfogult lett volna, azt írta, hogy Zrinyi a kis háborúnak valóságos mestere volt. De talán még Rónai Horváth Jenőnél is jobban fején találja a szegyet Pethő Sándor, aki „Zrinyi és Machiavelli” című tanulmányában azt írta, hogy Zrinyi parancsa alá valószínűleg sereget adnak, ha idegen condottiere-ként jelentkezik Bécsben katonai szolgálatra. Ha azokat a ragyogó fegyvertényeket sorbavesszük, melyeknek dicsősége Zrinyi nevéhez fűződik s ha meggondoljuk, hogy Zrinyi Miklós a bécsi udvartól és az egyébként nagyérdemű Montecuccolitól, a császári hadsereg főparancsnokától minden vállalkozása alkalmával sokkal inkább gáncsban, sem mint segítségben részesült: akkor azt kell mondanunk, hogy vezéri nagyságát fel sem becsülhetjük, mert annak nem volt alkalma kibontakoznia. „Sors bona nihil aliud”, de éppen a jó szerencse nem szegődött mellé soha. Sikereit mindenkor páratlan személyes bátorságának, személye lenyűgöző varázsának, vezéri bölcsességének köszönhette és sohasem a jó szerencsének. Állandóan azt hangoztatta, hogy a törököt támadó hadjáratlall kell kiverni az országból. Montecuccoli szakadatlan védekezésével, remek manővrírozásával egyetlen magyar falu felperzselését, elpusztítását sem akadályozta meg. Zrinyi, támadó

hadjárattal valószínűleg éppen úgy ki tudta volna verni a törököt az országból, mint a század végén Savoyai Jenő.

Zrinyinek minden életírója kiemeli, hogy a hadtudomány terén nem volt úttörő s hogy ilyentárgyú írásainak magvát, lelkét Machiavellitől, Schwendi és Basta osztrák tábornokoktól, sőt másoktól is vette. Ezt Markó Árpád is elismeri és nincs is olyan ismerője a hadtudomány fejlődésének, aki ezzel tisztában ne lenne. Hogyne tanult volna Zrinyi másoktól és melyik hadvezér nem okult volna és okulna elődei példáján? Ez olyan természetes, hogy megemlíteni is alig szükséges. Mindaz, amit Zrinyi tanult, arra volt jó, hogy kielégítse lelkének azt a vágyát, hogy sok tudással hazájának minél nagyobb hasznára legyen. Amit Zrinyi Machiavellitől és másoktól tanult, azt eszményi tökéletességgel alkalmazta a magyar viszonyokra és formálta a magyar lélekhez. Ez pedig —, ha a páratlanul nemes szándékról nem is beszélünk — már magában is művészet. És ne feledjük el azt sem, hogy Zrinyi minden idegszálában, tolla hegyében forrott a cselekedni-, tennivágyás és a cselekvésre minden kínálkozó alkalmat azonnal meg is ragdolt, ellenben legelső helyen álló és valóban nagy tanítómestere a legkínosabb zavarba jutott, mikor egy zászlóalj élére állították, hogy azt vezesse. Nyugodtan megállapíthatjuk tehát, amit egyébként Markó hangsúlyoz is, hogy Zrinyi az elméletet másoktól tanulta ugyan, de azt a gyakorlatban ellenőrizte és az idegenek elméletéből csak azt vette át, ami személyes tapasztalata alapján a magyar viszonyokra alkalmazhatónak bizonyult.

Államférfiúi nagysága semmivel sem maradt el hadvezéri nagysága mögött. Soha senki jobban fel nem ismerte, őszintébben fel nem tárta nemzete bajait és soha senki határozottabb kézzel rá nem mutatott az orvoslás módjára, mint éppen Zrinyi.

Olyan szellemi fényforrása volt korának, amelyent attól a kortól el sem lehetett várni. Szellemének fénye máig sem homályosult el és örökké világítani fog. Csak az kellene, hogy a nemzet ebből a fényből minél többet fordítson a maga hasznára.

A szerző megemlíti azt is, ami nagyon sok magyar katonának fáj, hogy Zrinyi zamatos magyar katonai kifejezéseit végképpen sutba dobtuk, hogy helyükbe szolgai fordítással idegenből átvett, rossz magyar kifejezéseket plántáljunk.

Rónai Horváth Jenő 1891-ben, a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának megbízásából, kiadta Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkáit. Ezt megelőzőleg, Rákóczi Ferenc kora óta egyesek ismételten adtak ki Zrinyi Miklós kézírataiból egyes részeket. Rónai Horváth Jenő volt az első, aki Zrinyi munkáit rendszerbe foglalta és könnyen hozzáférhető módon adta az olvasóközönség kezébe a jórészt cím és a hovatartozás pontos megjelölése nélkül reánk maradt Zrinyi-kézírattöredékeket. Ez a munka ma már a könyvpiacra egyáltalán nem kapható. Már csak azért is igen fontos és hasznos cselekedete volt a Magyar Szemle Társaságnak, hogy az egyik legnagyobb magyarnak hazafias szellemtől izzó és mindenkor időszerű írásait, újból közreadta. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Zrinyi tanítására és tanácsára ma is éppen olyan szüksége van a magyar nemzetnek, mint Zrinyi idejében.

Markó Árpád a történelemkutatás mai elveihez és a művelt olvasóközönség igényeihez igazodva közli Zrinyi prózai munkáit. Rónai Horváth Jenő első helyre tette könyvében az Áfiumot, mint Zrinyi legnagyobb és legfontosabb munkáját s aztán a Mátyás királyról szóló munkával és a Vitéz Hadnaggal folytatta majd a Tábori Kis Tractával fejezte be könyvét; ellenben Markó Árpád a munkák születésének időrendjéhez ragaszkodott és teljesen megfordította Rónai Horváth Jenő sorrendjét. Azt hisszük, hogy helyes volt. Az Áfium a csúcs, ahová Zrinyi többi munkáinak olvasása után szabad csak felérkezni. Az Áfium gyönyörűség, velőig ható erő, az Áfium a legmegrázóbb, legnemesebb szózat, melyet valaha nemzethez intéztek.

A szerző igen alapos bevezető tanulmányt írt Zrinyi életéről.

Ezenkívül Zrinyi minden munkája elé is külön bevezető tanulmányt írt. Ezekkel a rövid magyarázatokkal minden olvasójának nagy segítségére lesz abban, hogy a dolgok történetét, az írások származását az eddiginél jobban és helyesebben ismerje meg. A jegyzetekben foglalt bőséges magyarázatokkal a szerző a teljesen laikus olvasóközönséget is biztos kézzel átsegíti a nehézségeken.

Zrinyi munkáinak ez a kiadása már csak azért is tökéletesebb az eddigiéknél, mert a szerzőnek, az Áfium eddig ismert másolatain kívül, két új másolatot sikerült felkutatnia s így a szöveg hitelességének ellenőrzésére több módja volt.

De új anyagot is találunk ebben a könyvben. Először is új Gróf Zrinyi Miklós ismeretlen készítőől reánk maradt rézmetszetű arcképe. Két eddig ismeretlen levelet is sikerült a szerzőnek felkutatnia, mégpedig az Esterházy hercegi levéltárban, Budán. Ezek közül különösen érdekes az, amelyben Zrinyi Kanizsa várának tervezett ostromával kapcsolatban, Lipót császár elútasító magartásáról nyilatkozik.

A Siralmas Panaszzól és a Ráday-émlékiratról, az eléjük írt tanulmányokban Markó Árpád azt a hitét hangoztatja, hogy ez a két írásmű minden bizonnyal Zrinyi környezetében és az ő szellemi hatása alatt íródott, de szerzője egyiknek sem Zrinyi maga. Ezeknek írója — mondja a szerző szószerint — példaképül állította maga elé Zrinyit, éppúgy, mint azok a zeneköltők, akik Beethoven symphoniáit, vagy Wagner operáit utánozták anélkül, hogy e nagy mesterek színvonalát elérték volna.

A szerző ismételten hangsúlyozza, hogy Zrinyit, aki mindenkor időszerű és mindenkor frissen hat írásaival, tulajdonképpen nem magyarázni, hanem olvasni kell. „Csupán azt a munkát végeztük — írja — amit a gondos múzeumi őr, amikor leporolja az ódon fóliánsokat s azokat úgy helyezi el, hogy mindenki láthassa s úgy világítja meg, hogy minden szépségük felismerhető legyen“. De aki könyvét forgatja, megállapítja, hogy az a munka, aminek elvégzésére a „múzeumi őr“ vállalkozott, tökéletesen sikerült, noha nem volt könnyű, mert nagy felkészültséget s igen alapos és komoly tudást követelt.

Ajtay Endre.

A világháború 1914—1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. VIII. kötet. Szerkeszti és kiadja a m. kir. Hadilevéltár. Nagy 8° 919 lap, 27 melléklettel. Budapest, 1959. A Stádium rt. nyomása.

A második háborús év első négy hónapjának különösen magyar szempontból igen jelentőségteljes eseményeit ismerteti ez a kötet, igen érdekfeszítő módon, a szokott szakszerűséggel és alaposággal.

Kezdi „Az általános helyzet 1915 elején” ismertetésével, mely a központi hatalmak részére sívár és reménytelen volt. A háború kezdetekor várt gyors katonai döntés elmaradt; a kölcsönös erőviszony kiegyenlítőddött; az arcvonalak megmerevedtek, a hadviselő felek áttértek az „állásharcra”. Fokozta a válságot, hogy a központi hatalmak csak az általuk birtokolt területek erő- és anyagforrásaira voltak utálva, míg ellenfeleik szinte korlátlan forrásokkal rendelkeztek. Az előbbieket részére ennél fogva létkérdés volt a háború mielőbbi eldöntése és befejezése. „A háború miként való továbbvezetésének kérdése” volt a Conrad és Falkenhayn között 1914 vége felé megindult hosszas tárgyalások és megbeszélések tárgya. Ezek eredménye lett a hadművelleti terv, alapja a veszteségteljes és válságokban gazdag „Téli kárpáti csatának”. Ez a VIII. kötet fő- és legérdekesebb része.

A Conrad-tervezte támadó hadműveletnek hármas feladata volt: az oroszok Magyarországra való betörésének megakadályozása; döntő csapás az orosz haderőknek a Kárpátokat ostromló déli szárnyára és egyúttal Przemysl körülzárt várának felmentése.

Az orosz részről Ivanov tábornok, a Kárpátokat védő osztrák-magyar hadakkal szembenálló délnyugati orosz arcvonal parancsnoka, volt az ellenség részéről megindított támadó hadjárat tulajdonképeni kezdeményezője. Az ő elgondolása az volt, hogy — ellentétben az orosz hadvezetőséggel, amely a németekkel kívánt előbb végezni — elsősorban a Monarchiát kell legyőzni és különbékére kényszeríteni. A pánszlávizmus és a semleges államoknak az entente-hatalmakhoz való csatlakozása érdekében, Conradéval majdnem egyidőben fogalmazott elhatározása vezetett a kárpáti téli csatához.

A Hadilevéltár igen részletesen, de áttekinthetően — három fő időszakra tagozva — ismerteti a közel négy hónapig dúlt kárpáti harcokat. Az első felmentő és egyúttal a Kárpátok hegláncolatán való átkaroló, de február közepén eredménytelenül végződött kísérletet, a március 22-éig tartott, de ugyancsak eredménytelen második kísérletet, mely Przemysl átadásával összeesik, és végül ezt követő sikeres harcainkat, az ú. n. kárpáti hűsvéti csatát. Külön fejezet örökíti meg Przemysl hősi védelmének történetét.

A rendkívül érdekes és lebilincselően megírt „Visszapillantás a kárpáti téli csatára” választ ad arra a szinte természetszerűen felbukkanó kérdésre, hogy mi készítette mind Conradot, mind ellenfelét, az orosz Ivanov tábornokot, „arra a különös elhatározásra”, hogy a békében, „átvonuló terület”-ként ismert, nehezen járható,

úttalan és lakatlan Kárpátokban kezdjenek döntő harcot, zord télvíz idején. A két hadvezér előbbismertetett hadművelési terve már magában foglalja a főbb indító okokat. A haditervek keletkezésénél azonban, mint már jeleztük, döntően közbejártak fontos politikai természetű érvelések is. Mindkét részről a még ingadozó semleges államokat — Olaszországot, Romániát, Bulgáriát — ha nem is döntő, de szembetűnő katonai sikerekkel, hatalmi csoportjukhoz, azaz vagy a központi-, vagy az entente-hatalmakhoz való csatlakozásra kívánták ösztökélni. Érvényesült azonkívül — állapítja meg a Hadilevéltár — Conrad „optimista” egyénisége is. Conrad sokat, sőt igen sokat követelt és nem rettent vissza semmitől, vagy talán nem mérlegelte kellően a hegyeken télen való átküzdés rendkívüli nehézségeit. Ellenfelét, Ivanovot pedig inkább a becsvágy vezette.

A nagy áldozatok ellenére egyik fél se ért el döntő sikert. Conrad nem tudta Przemyslt felmenteni, igaz viszont, hogy megmentette Magyarországot az orosz megszállástól, ellenben Ivanovnak sem sikerült a Magyarországra tervezett betörés. Mindkettőjüket legyőzte a kárpáti tél.

Megkapóan írja le ezután a Hadilevéltár a csapatoknak szinte emberfeletti szenvedését és nélkülözéseit, hó és jégborította béréceken, járatlan úton való előnyomulását és harcait: hiányos öltözetét (papírtalpú bakkancsok!) és felszerelését, szűkös élelmezését, annak reménye nélkül, hogy legalább időközönként pihenő szállásokba jussanak.

Kitűnik továbbá az is, hogy mind a Kárpátok, mind Przemysl védőinek zömét, magyar sereg- és csapattestek alkották. Feltűnő és különös véletlen, hogy a Monarchia hegyes vidékeiről származó hadtesteknek alig fele harcolt a Kárpátokban. Viszont ott volt valamennyi alföldi magyar ezred és — mint a Hadilevéltár kiemeli — ezen a nekik szokatlan terpcen „bámulatosan beváltak”.

Felveti a Hadilevéltár a továbbiakban azt a kérdést is, hogy megokolt volt-e ennyi áldozatot hozni Przemysl felmentése érdekében, mivel jelentősége — mint minden várnak — a háború nagy céljait és érdekeit szem előtt tartva, viszonylagos volt. Az első kísérlet, tekintve a vár szorult élelmezési helyzetét is, helyes volt. Mikor azonban kitűnt, hogy a legrövidebb úton, a Kárpátokon át való áttörés a leküzdhetetlen akadályok folytán reménytelen, más hadművelési megoldást kellett volna keresni, a várat sorsára bízva.

A kárpáti harcok kölcsönös erőviszonyairól megemlítjük, hogy a hadosztályok száma osztrák-magyar-német oldalon nagyobb volt ugyan, de az orosz hadosztályoknál számszerint több volt a zászlóalj és az állományok is nagyobbak voltak.

A veszteségek óriási számra: 700—800.000 főre becsülhetők. Jellemző, hogy a betegek száma nagyobb volt, mint a sebesülteké. Orosz oldalon a veszteségek körülbelül ugyanakkorák lehettek.

További fejezetek még: Hindenburg győzelmes „Mazuri csata”-ja, továbbá a keleti és a francia sikertelen áttörési kísérlet. „A téli Champagne-i csata”, mint a nyugati hadszíntéren, 1915 első harmadának kiemelkedő eseményei.

Elismeréssel állapítható meg, hogy a m. kir. Hadilevéltár ezzel a kötettel ismét közelebb jutott kettős céljához, a katonai tudományos kutatás fejlesztéséhez és a magyar katona világháborús szereplésének méltó megörökítéséhez.

vitéz Németh Lajos.

Bialoskurski Ödön, Beró Jenő és Deresényi Dezső: *A m. kir. 37. honvéd tüzérdandár története. 1914—1918.* I. kötet. 4° 314 lap, számos képpel és térképvázlattal. „Patria“ nyomda rt. Bpest, 1939.

A honvédtüzérségnek 1912 és 1915 fordulóján szervezett csapattestei a háború folyamán egy-egy teljes tüzérdandárrá terebélyesedtek. Így történt, hogy a Nyitrán alakult 4. honvéd ágyúezred, a belőle kisarjadt tábori tarackos ezreddel, nehéz tábori tüzérezreddel és hegyi tüzérosztállyal együtt, a 37. honvéd tüzérdandárt alkotta, s ilyenformán ennek a dandárnak anyaezredévé vált. A szerzők nagyon helyesen járiak el, amidőn két kötetre tervezett munkájukban az egész dandár történetének megírását tűzték ki célul, mert az egyes csapattesteik ebben a dandárkötetekben látták azt a kapcsolatot, amely a közös származás révén egymáshoz fűzte őket. Az anyaezrednek mindössze 7 évre, tehát igen rövid időre terjedő, de dicsőséggel annál teljesebb történetét vetíti eléink ez az első kötet.

Nagyon nehéz feladat jó ezredtörténetet írni, mert sok, egymással gyakran homlokegyenest ellenkező szemponttal kell a szerzőnek számolnia. Fölötte óvatosnak kell lennie, hogy a lehetőségadta határok között, valamennyinek eleget tegyen és se jobbra, se balra túlzásba ne tévedjen. Úgy kell írnia, hogy szigorúan tárgyilagossá, de egyúttal szórakoztató olvasmányt adjon az érdeklődők kezébe, hogy tehát mind a szakember, mind a laikus olvasó megtalálja benne azt amit kíván. Az ezredtörténet ne süllyedjen soha a száraz hadtörténeti naptár színvonalára, de szóvirágos dícsérő-énekké se fajuljon. De talán legnehezebb feladat a „személyi kérdés“ helyes megoldása; az t. i. hogy a szerző kellő mértékű tartson az egyéni haditettek és érdemek méltatásában. El kell ismerünk, hogy ennek a munkának érdemes szerzői minden téren a helyes mértékhez igazodtak, s így ez a szép könyv meg is felel mindazoknak a követelményeknek, amelyeket az ilyenfajta művekkel szemben támaszthatunk. Ami hiány van benne, az nem a szerzők hibája, hanem szükségszerű következménye annak a sajnálatos és nagyon általános körülménynek, hogy a rendelkezésükre állott forrásanyag nem volt teljesen kielégítő.

Mint annyi más társa, a 4. honvéd ágyús- (később 37. tábori tüzér-) ezred is, az orosz harctéren kezdte meg háborús pályafutását. Két évig küzdött az északi ellenséggel s 1915 tavaszáig máris hat nagy csatában harcolt. 1915 májusától szeptemberig részt vett az oroszok ellen indított támadó hadjáratban s utána a rownoi hadjáratból is kivette a részét. Ennek az évnek őszétől 1916 nyaráig, a sokkal csendesebb wolhyniai harctéren volt. Ezt a viszonylagos nyugalmat július elején a sokat emlegetett Brussilow-támadás váltotta fel. Majd 1916 őszén, 2800 kilométerre rúgó vándorlás után, az erdélyi harctérré irányították az ezredet s ott másfél évig védte a Székelyföld határát. Végül 1918-ban, az utolsó nagy sorsdöntő küzdelem színhelyére, az olasz harctérré szállították. A Piave mentén vívott szörnyű csatát júliusban némi nyugalom váltotta fel; augusztus is viszonylag csendesen múlt el. De az ősz folyamán

talán még az eddigieknél is súlyosabb feladat várt az ezredre: a francia harcterre kellett volna útatnia. Azonban még mielőtt erre az új hadjáratra felkészülhetett volna, az Ausztriában október 17-én kezdődött s napról-napra fokozódó felbomlás mást parancsolt: Magyarország védelmére kellett az ezrednek sietnie. Sajnos, mire viszontagsággal teljes, hosszú út után, november 11-én a magyar határra érkezett, az „Őszirozás” forradalom nyomában járt felfordulás idehaza is mindenütt úrrá lett. A nagyjában újjászervezett ezred még harcolt a csehek ellen, majd pedig a Stomfeld tervei szerint alakuló önkéntes hadsereg tagja lett. De ennek napjai is meg voltak már számlálva, mert 1919 március 21-én kikiáltották a tanácsköztársaságot s a régi nagy hadsereg utolsó maradványait a „vöröshadsereg” váltotta fel.

Mindaz, amit most a lehető legrövidebbre fogva mondtunk el, eleven, sokhelyütt valósággal drámai hatású előadásban elevenül meg a könyv lapjain. A szöveget igen jól sikerült, könnyen érthető út-, helyzet- és csatavázlatok, valamint fényképmásolatok élénkítik.

Mi — öreg pattantyúsok — jól emlékezünk rá, hogy milyen gyakran volt a tűzéréség rosszakaratú gáncoskodás tárgya már béke idején is. Méginkább azzá vált a világháborúban, amidőn minduntalan a fejére olvastak olyan hibákat is, amelyekről nem tehetett, és sokszor követeltek tőle olyasmit, amit a fennálló gátló körülmények folytán nem is teljesíthetett. Ha azok, akik a tűzéréséget lépten-nyomon korholták, átlapozzák ezt a szép könyvet, talán majd elismerik, hogy a nyitrai honvédtűzérek — csakúgy mint a többiek — becsülettel állották meg a helyüket négy év halatlan viharai között s rászolgáltak az utókor hálás elismerésére.

Örömmel üdvözljük ezt a szép emlékművet, amelyet a szerzők a rövid, de fényesmultú 37. honvéd tűzérdandár anyaezredének állítottak és várjuk a II. kötet mielőbbi megjelenését.

Gyalóky Jenő.

Wildner Károly: *Pukarzóv (1914. augusztus 28.)* Nagy 8° 129 lap. Madách-nyomda kiadása. Budapest, 1939. Ára 6 pengő.

Mindjárt a világháború elején, nem messze az orosz-galíciai határtól lezajlott egyik szomorúemlékű harcesemény az igen érdekes és szakavatott tollal megírt tanulmány tárgya. Végzetes gyorsasággal, alig néhány óra alatt roppant össze a kiváló egykori miskolci 15. gyaloghadosztály és elvesztették a kötelékében harcolt pompás felvidéki magyar gyalogezredek és tűzeralakulatok, állományuknak több mint felét. — A hadosztályparancsnok önkézével vetett véget életének; vezérkari főnöke puskával kezében, rohamközben kereste és találta a hősi halált.

Wildner tábornok — akkor ütegparancsnok — az élesen figyelő csapatotiszt szemével látta az eseményeket. Saját maga és volt bajtársai élményeit és benyomásait tükrözteti vissza, magyar, osztrák és orosz hivatalos forrásanyaggal kiegészítve. Világosan, áttekinthetően és igen szakszerű alapon rögzíti a hadászati hely-

zetet és ismerteti a harcok lefolyását, tárgyilagosan, személyeskedő bírálat nélkül. Hibák történtek, mind a vezető, mind a csapat részéről, ez kétségtelen. De figyelembe kell venni, hogy a derék hadosztály és kiváló csapatai előző nap estek át a tűzkeresztségen s hogy teljesen kimerülten, éjnek idején, nagy mocsáron átvezető keskeny töltésen — amelyről jobbra, vagy balra letérni nem lehetett — meglepetésszerűen érte őket az oroszok rajtaütése. Melegen ajánljuk olvasóinknak ezt az úgy harcászati, mint lélektani szempontból igen tanulságos művet. Balsikerekből sokszor többet tanulhatunk, mint győzelmekből. Különösen ajánljuk a fiatalabb, a háborút közvetlen tapasztalatból nem ismerő nemzedéknek.

A tanulmány azonban nemcsak kiváló forrásmunka, hanem szerzője egyúttal pártatlanul és tapintatosan eloszlatja a pukarzóvi katasztrófa köré font alaptalan legendákat is.

A könyv igen csinos kivitelben, sok érdekes fényképpel és igen jó térkép-vázlatokkal jelent meg.

viléz Németh Lajos.

Kosáry Domokos: Görgey. Kis 8° 80 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1939. Ára: fűzve 80 f. kötve 1 pengő 20 fillér.

A Magyar Szemle Társaság Kincsestár-sorozatában egy, hadtörténeti szempontból igen érdekes, jól sikerült munka látott napvilágot. Kosáry Domokos: Görgey-életrajza teljes mértékben megfelel annak a követelménynek, amelyet a Magyar Szemle a Kincsestár sorozat megindításánál célul kitűzött. Ennek a sorozatnak mindegyik füzete kerek, összefoglaló egységes képet nyújt arról a személyről vagy tárgyköréről, amellyel foglalkozik, olyan fogalmazásban, hogy azzal nemcsak az olvasó figyelmét köti le, hanem tudományos, higgadt tárgyalási módjával ismereteket is gyarapítja. Kosáry nem először foglalkozik szabadságharcunk egyik legkimagaslóbb katonájával és egyénileg is talán legérdekesebb személyiségével. „A Görgey-kérdés és története” címen, 1935-ben kiadott alapos munkája végleg tisztázta Görgey szerepét és eloszlatta a személyére rosszindulatú tudatossággal vagy felületességből borított ködöt. Ebben a Kincsestár-füzetben élénk vázolja Görgeynek a katonának, de az embernek is képét, olyan plasztikus alakban és annyi oldalról megvilágítva, hogy igazi arcát, valóságos lelkiségét kitűnően felismerhetjük. Nem merül el száraz hadműveleti vagy harcászati fejtegetésekbe, nem élezi ki a szabadságharc utolsó szakaszában, főleg pedig az azutáni évtizedekben Görgey és Kossuth között, (most már tisztán látjuk Kossuth elfogultsága miatt) mindig jobban elmérgesedett ellentéteket. A történetkutató hűvös tárgyilagosságával, de Görgey személye iránt érzett tisztelettel írja le ennek a zárkózott és magáról keveset beszélő, tehát nehezen jellemezhető férfinak változatos életpályáját.

Görgeyről sok mindent írtak: katonái rajongó tisztelettel vetették körül, a közvélemény — a vádak és rágalmak súlya alatt — inkább hibáit kereste. Katonai erényeinek, puritán egyéniségének

egyéb kiváló oldalai, nemzedékeken át változatlanul felismerhetetlenekké váltak. Kosáry tömör életleírásából élénk lép az a katonai tehetséggel, tettvággyal bíró, bizonyos vonatkozásban romantikus, de minden helyzetben fegyelmezett férfiú, aki megoldhatatlan feladatok elé állítva, minden lehetőt elkövet: önmagát sohasem kíméli és a küzdelmes évek után rászakadt vádak súlyát férfias önmegtartóztatással viseli.

Szűkös körülmények között kezdi életpályáját a tulli katonaiskolában, mint maga mondja először és mindenfelett a haza iránti szeretetből, másodsor a matematika és fizika iránti szeretetből. A császári sereg hagyományaiban nevelődve és szülőföldjétől elszakadva, úgy látszott mintha az akkori hadsereg, politikától távolálló és szűkebb korlátok közé szorított katonatisztjének életét fogja hivatásának tekinteni. De erős egyénisége már akkor kezd kidomborodni. A Wasa-gyalogezredből a magyar nemesi testőrséghez jelentkezik, mert únni kezdi az akkori katonatisztek egyhangú, kicsinyes békcéletét. Pályafutását a Nádor-huszároknál folytatta, kitűnő katona és bajtárs, merész lovas, szellemi képességeit mindenki elismeri, csak ő maga nincs megelégedve önmagával. Úgy érzi, hogy elhibázta életét. Honvágya mindig erősebb lesz, érzései haza szállnak, de szigorú önfegyelemmel és spártai keménységgel él és teljesíti kötelességét. 1845-ben kilép a katonaságtól; Prágában kedvenc tárgyában a vegyészetben tökéletesíti tudását és közvetlenül a 48-as események előtt, a pesti egyetem vegytani tanszékére pályázik. De a szabadságharc vihára magával sodorta; ingadozás nélkül dönti el magában a kérdést, elérkezett az az idő, amikor élni vagy halni, de teljes erővel kell küzdeni a nemzet szabadságáért. Mint százados Győrben tűnt fel, majd Bécsben és Prágában végzett fontos műszaki megbízatásokat; aztán, mint a szolnoki nemzetőrség őrnagya, feszült akarattal igyekszik a nemzetőrség szervezését, a lomha hivatali gépezet nehézségeinek ellenére is, erélyesen megoldani. Minden jelentését, szavát, levelet a belső erőtlő hajtott erély jellemzi; semmi sincs benne a herdó tetejéről szónokló forradalmárból. A szabadságharc alatt, mint Kosáry nagyon jól jellemzi „a magyar kormány ingadozást nem tűrő tisztje. Politikától mindig távol állt és éppen egyéniségéből írható, hogy a továbbiakban is vonatkozott politikai területre lépni.” Kossuth és Görgey első találkozására és együttműködésük első időszaka, a kölcsönös megbecsülés és egymás egyéniségét megértő összhangban telt el. Kossuth sugalmazó ereje, a nemzetvezér dicsőségének tetőpontján, kétségtelenül hatással volt a fiatal Görgeyre. Kossuth viszont érezte ebben a szilárd, szűkszavú katonában a hadvezéri rátermettséget és azt, hogy Görgey sohasem fogja elhagyni a nemzet ügyét.

De minden szabadságharc természetrajzához tartozik, hogy a politikusok és katonák útja idővel eltér egymástól. A politikus gyors sikereket kíván; a tőle vezetett tömeg lelkesedésétől megmámorosodik. A katona hideg fővel veti latba a küzdelem erőit. A politikus egy fellelkesített népgyűlés után maga is elhiszi, hogy nagy nekibuzdulással falakat lehet ledönteni. A katona pedig jól tudja, hogy kaszás és mezítlásos nemzetőrök lelkesedése nem egyenlíti ki egy reguláris katonaságból álló ellenfél fölényét, ve-

zetésben, felszerelésben, gyakorlottságban. A Kossuth—Görgey ellentét gyökerét Kosáry — nagyon helyesen — ebben találja. Amikor Görgey kiadta ismeretes váci kiáltványát, Kossuthot már könnyű volt környezetének Görgey ellen hangolni s rövid idő múlva, anélkül, hogy erre a legesekélyebb tárgyi bizonyítéka lett volna, Kossuth már úgy ír Görgeyről, mint aki „közel áll az áruló névhez“. Pedig Görgey ezután hajtja végre hadvezéri pályájának egyik legjelentősebb teljesítményét, a felvidéki téli hadjárat tanulságos hadműveleteit. De már ez az eredmény sem tudja Kossuth elfogult nézetét megváltoztatni, Görgeyt nem tartja többé hű emberének, sőt inkább veszedelmes ellenfelének. Fél, hogy a honvédség komolyabb részében nagy tekintélynek örvendő fiatal tábornok hamarosan magához kaparítja katonai diktatúra útján a főhatalmat; ezért a fővezérségre teljesen alkalmatlan embert, Dembinszkyt helyezi Görgey fölé. Görgey az új fővezérrel szemben is fegyelmezetten viselkedik; de Dembinszky sem Görgeyben, sem a hozzá hasonló kitűnő klapkában nem bízik. A tisztikar viszont Dembinszkyben nem bízik. Bekövetkezik a tisztikarnak tiszafüredi fellépése Dembinszky ellen. Görgey a szabadságharc ügyének érdekében a tisztek pártjára áll; Kossuth pedig igazolva látja aggodalmait s már főbe akarja lövetni Görgeyt, amikor egy személyes találkozás meggyőzi róla, hogy félreismerte Görgeyt. A szabadságharcnak ez a két vezérfőfia ezen a napon megértette egymást, de csak rövid időre. Kossuth előtt akkor már az Auszriától való elszakadás gondolata lebegett, Görgey viszont: „reális és kiszámítható erőknél volt éberszemű vizsgálója, apolitikus lénye merőben távol állott a magyar liberális tudat átérzésétől, melynek legteljesebb kifejezőjét és lankadatlan képviselőjét Kossuthban találjuk meg.“ Kosáry Görgey életrajzának talán legsikerültebb részeit ezek, amelyekben a Kossuth—Görgey ellentét politikai és lélektani hátterét helyes ítélettel, mindkét vezérfőfiú jellemtulajdonságainak alapos ismeretével boncolgatja. Görgey tovább halad hadvezéri pályáján, nem törődve a táborában megjelent politikusok vagy népszerű vezérek és átlagemberek véleményével. Hajlékonyság nem volt benne, ezért volt sok ellensége. Győzelmes tavaszi hadjárata, majd Budavár visszavétele elhallgattatta ugyan ellenfeleit, de amikor június közepén orosz segédcapatok jelennek meg a hadszíntéren, Görgey már előre látja az elkerülhetetlen véget. Kossuth beleavatkozik a hadműveletekbe s mivel tudta, hogy Görgey ellenkezni fog, letette vezéri méltóságáról. Amikor azonban Kossuthnak a Délvidékre alapozott haditerve esődöt mondott, mégis Görgeyt rendelte Arad felé. Görgey azonban odaérkezésekor mindjárt felismerte a helyzet reménytelen voltát. Előtte Haynau, mögötte Paskievits, — Erdély is kicsúszott már Kossuth hatalma alól. Nem akarta 50.000 főre alig tehető fáradt seregét egy utolsó ütközetben széjjelveretni. Elhatározta, hogy véget vet a fölösleges vérontásnak; látta, hogy elérkezett az a keserves óra, amikor a szabadságharcot fegyverletellel kell befejezni, hogy a nemzet életben maradjon. Jól mondja Kosáry: „A fegyverletétel kényszerűség volt, a mártír sereg fegyelmének, összetartó rendjének utolsó példája.“ — Kossuth elmenekül s Görgey az ellenség kezére jut.

Az életrajz utolsó fejezete, mely Görgey száműzetésével, azután hazatérése utáni zárkózott, visszavonult életével foglalkozik, aránytalanul rövidebb mint az életrajz többi része. Talán azért, mert szerzője Görgey életének éppen ezzel a részével foglalkozott már előző könyvében kimerítő módon.

Kosáry Görgey-életrajza azok közé a könyvek közé tartozik, amelyeket a figyelmes olvasó legszívesebben le sem tenne kezéből, amíg be nem fejezi. Egységes szerkezetű, kitűnő lélekszemlélet-ről és bőséges politikai és hadtörténeti tanulmányokról tanúskodó munka; színes, gördülékeny tárgyalásmódja miatt is élvezetes olvasmány.

Markó Árpád.

Bachó László: *Gyöngyös város 1848 49-ben.* 8°, 109 lap. Kiadta Gyöngyös város támogatásával Polónyi Zoltán. Nyomta a váci kapisztrán-nyomda. 1959.

Az ismertnevű katonairónak mult évben „Gyöngyös város Rákóczi idejében“ című munkája jelent meg. Ezt is ismertettük ezen a helyen, s akkor megmondottuk, hogy a szerzőnek Gyöngyös város történetével foglalkozó, több kötetet kitevő kézirati anyaga van. Most örömmel látjuk, hogy ez az anyag rendre-rendre kiadásra kerül.

Bizonyára nem véletlen, hogy a katonaszerző Rákóczi korának ismertetése után, kéziratának éppen azt a részét adta közre, amely a másik nagy nemzeti fellángolás, a másik szabadságharc idejébeli Gyöngyössel foglalkozik.

Miként az ország más városaiban, Gyöngyösön is akadtak egyesek, akik a nagy nemzeti vívmányt a maguk javára szeretnék volna gyümölcsöztetni. De Hevesmegyében és magában Gyöngyös városában is, hamar rendbe jöttek a dolgok, mert az illetékesek erélyes intézkedéseket tettek. Május elején Gyöngyösnek már kereken 1400 főből álló nemzetőr csapata volt; a csapat hadgyakorlatainak eredményét az egykorú tudósító bámulatosnak mondotta. Május 21-én a vásártéren felszentelték a nemzetőrség zászlaját. A város közönsége igen lelkesen gyűjtött a nemzetőrség szükségleteinek fedezésére. Rövid pár nap alatt tekintélyes összeg gyűlt össze.

A toborzás is serényen folyt. Hevesmegyének három zászlóaljat kellett kiállítania. Ezek közül a 2.-nak állomáshelyül Gyöngyöst jelölték ki. A zászlóaljak létszámát 4000 főben szabták meg. Gyöngyösnek 1200 újoncot kellett adnia.

Július derekán, a szerbek ellen induló 5000 főnyi seregbe, Gyöngyösnek 200 kiképzett nemzetőrt kellett volna adnia. De az első nagy lelkesedés ekkorra már lecsillapodott s mindössze 25 embert sikerült összeszedni a haza megvédésére. Ezért a megyegyűlés meg is róttta Gyöngyöst: Egert és Törökszentmiklóst viszont megdicsérte, mert ezek nyomban kiállították a megkövetelt létszámú csapatot. Gyöngyös végre augusztus 2-án, nagy késéssel indította útnak csapatát, melynek parancsnoka Panker Gábor százados volt. (A szerző közli a tisztek és a legénység teljes névsorát). Zsidó nem volt az önként jelentkezőkből alakult században, annál több volt benne viszont a tisztviselő, ügyvéd, orvos, mérnök, de

ott volt az iparosság színejava is, csupán a földművesosztálynak akadt aránylag kisszámú képviselője. Az értelmiséghez és az iparossághoz tartozó nemzetőrök legtöbbje vadászpuskával és a nemesi felkelő seregtől maradt karddal vonult hadba, de voltak olyanok is, akik szuronyos lövőfegyvert kaptak, megint másoknak, különösen a földműveseknek, egyáltalában semmiféle fegyver se jutott. Ezek azt remélték, hogy Szolnokon legalább kaszát kapnak. „A sereg kiképzése nagyon alacsony fokon állott: a nemzetőrök — a közvélemény megítélése szerint — mindössze annyit értettek a katonáskodáshoz, hogy a fordulatokban némileg jártasak voltak.” A gyöngyösi s a hevesmegyei nemzetőrök Jarek és Temerin körül táboroztak, de semmi komoly hadicsелеkménybe nem sodródtak. A nemzetőrség egyébként teljes csődöt mondott.

A szerző minden helyiérdekű hazafiaskodástól ment elfogulatlansággal beszél a nemzetőrség és általában a város súlyos bajairól. Gyöngyösön óriási volt a halálozási arányszám; rossz az élet-, a vagyon- és általában a közbiztonság. A városnak nem volt mérnöke, úgyhogy egy ismeretlen mérnök készített földabroszt az enesi pusztáról. Később Bachó János mérnököt bízták meg az egész határ felmérésével és a telekkönyv elkészítésével. Az utcák sara esős időben feneketlen volt. Sokszor a város ökreit kellett felhajtani, hogy a gazdák megrekedt szekerét kihúzzák a kátyúból. Az utcákat szabályozatlan, bűzös patakok szeltek át.

Ősszel, a honvédség számára megindított toborzás is szegyenbe fulladt Gyöngyösön, miként egész Heves-megyében is. A városnak, lakossága arányában, minden 27 lakos után két honvédet, azaz 280 újoncot kellett volna adnia, de semmiképpen se sikerült. Október vége felé sorshúzással szedte össze a tanács a városra kivetett 500 újoncot, de ekkor alkudozás indult meg a jobbmódoúak felmentéséért. A tanács elfogadta a polgármesternek azt az előterjesztését, hogy a testi hibában szenvedők helyetttest állíthassanak, vagy 100 forinttal megválthassák magukat a katonáskodás kötelezettsége alól. Ez szép jövedelem volt, de viszont a katonáskodástól irtózó szegények körében rossz vért szült. Meg is kellett szüntetni.

Decemberben Puky kormánybiztos 1200 lovaszt szedett össze hirtelenében Hevesben, de a lovasok se voltak jobbak a gyalogosoknál. A fegyvelmezatlenség valóban megdöbbentő volt. A nemzetőrök az illir foglyok őrzésére vagy egyéb őrszolgálatra kiadott fegyvert se szolgáltatták be. A szolgabírónak kellett közbelépnie, hogy a fegyverek el ne kallódjanak.

Gyöngyös, sőt általában Hevesmegye nemzetőreiről, illetőleg ezeknek a szabadságharc csataterain játszott szerepéről nem sok jót tud mondani a szerző. A kassai csatáról szólva pedig határozottan ezt mondja: „A kevéssé fegyvelmezett és gyakorlatlan csapatok nem állták meg helyüket.” (55. lap.)

1849 január 22-én Schulzig Ferenc altábornagy, négy zászlóalj, nyolc lovasszázad és tizennyolc ágyú élén benyomult a városba. A lakosság egy része nem fogadta ellenszenvvel a császárságot, akik másnap Mezőkövesd felé folytatták útjukat. Mint Gellich is megemlíti, gróf Montecuccoli ezredes, a 8. vértesezred parancsnoka, betegen az Orczy-kastélyban maradt. Januárius 31-én egy honvéd lovasjárőr érkezett a városba; az ezredet elfogta és az

egyesek vádaskodása alapján a császárhoz hű emberként szintén elfogott polgármesterrel együtt, Debrecenbe szállította. Ezért, a február 10-én Gyöngyöst újból megszálló császáriakkal érkező Babarczy császári biztos 50.000 forint hadisarcot vetett ki a városra. Ehből azonban csak 25.650 forint gyűlt össze készpénzben; a többiről a városi tanács írott kötelezvényt adott. Február 14-én újabb császári csapatok vonultak be a városba. Ezeknek parancsnoka, herceg Colloredo-Mansfeld tábornok, hajthatatlan szigorral és kíméletlenséggel uralkodott a városon. Az erdőbírót minden komoly ok nélkül, az Orczy-kastély előtti téren megbotoztatta.

Február 24-én Windischgrätz herceg tábornagy, a Magyarországon működő császári haderő főparancsnoka, Gyöngyösre érkezett és az Orczy-kastélyban szállt meg. Gyöngyösön vonultak át a Kápolnára igyekvő összes császári csapatok s noha pontos feljegyzés nincs róla, hogy a város mivel járult hozzá eltartásukhoz, el lehet gondolni, hogy ez egyáltalán nem volt csekélység. A kápolnai csata sebesültjeit a város orvosai kezelték s kórházzról, az orvosok fizetéséről s a sebesültek ellátásáról szintén az agvonyomoritott városnak kellett gondoskodnia.

A sok diadalt hozó tavaszi hadjárat tervét Görgey Artur, több napi itt tartózkodása alatt, a gyöngyösi Orczy-kastélyban eszelte ki s a diadalmas útra Gyöngyösön vonult át nyugat felé a honvédsereg derékhada. Április 2-án Kossuth is Gyöngyösre érkezett s egy napig itt maradt.

Gyöngyösön és a környező falvakban április közepén kolera tört ki. Alig egy hónappal ez után az elemi csapás után, megtudták Gyöngyösön is, hogy az orosz cár a magyar szabadságharc leverésére csapatokat küld Ferenc Józsefnek. Ez a két szerencsétlenség megrendítette a gyöngyösiéket hitét. Senki sem akart többé katonáskodni, mert senki sem hitt már a győzelemben. Amilyen szépen megállták helyüket Gyöngyös fiai a tavaszi hadjárat győzelmes csatáiban, ekkor már azt érezték, hogy minden további erőfeszítés hasztalan. „Egyesek már azon a címen merték kérni felmentésüket a hatóságtól, hogy a katonai szolgálattól elment a kedvük.” A kormány minden igyekezete, erőfeszítése hasztalan volt. A lakosság rá sem hederített.

Július 1-én vonult be Gyöngyösre a hátráló honvédek nyomában előrenyomuló első orosz csapat. Az oroszok elől igen sokan elmenekültek; így a városi tisztviselők nagyobb része is. Az oroszok a februárban elfogott s hazaárulás vádjával illetett Jakab Mihály polgármestert újból visszaültették tisztségébe, noha Jakab, ez ellen elkeseredetten tiltakozott.

Július 13-án a császári biztosság rendeletére a nagy piacon elégették a Kossuth-bankókat.

A megye fiaiból alakult 26. honvédzászlóalj, megfelelő vezetés alatt, mindenütt magyar vitézséggel és magyar becsülettel állta meg helyét.

Az alapos forráskutatással, igen élvezhetően megírt mű, értékes kiegészítője szabadságharcunk irodalmának, márcsak azért is, mert hiszen Gyöngyös egyike azoknak a magyar városoknak, amelyek köré 1848/49-ben az események erősen torlódtak.

Ajtay Endre.

Felszeghy Ediltrud: *A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon*, 8°, 102 lap. A szerző kiadása. Nyomta a „Dunántúl”, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939.

Schwartz Elemér egyetemi tanár „Német nyelvészeti dolgozatok” gyűjtő címen egyetemi hallgatóinak ebbe a tárgykörbe vágó és doktori értekezéséknél elfogadott dolgozatait adja ki. Több általa ajánlott tárgy közül a szerző, mint katona ember leánya, ezt a módfelett érdekes és hálás témát választotta s több évi szorgalmas és alapos kutatással kimerítően feldolgozta. Talán lesznek kifejezések, szavak, melyek az egyik fejezet dús gyűjteményéből kimaradtak, de ez természetes. Minden ilyen munka tökéletesíthető, új adatok hozzáadásával. Fontos, hogy az alap megvan s hogy a közös hadsereg veszendőnek indult sajátosságaiából a szerző egy darabkát, egy igen-igen értékes darabkát megmentett. Ez komoly érdem!

A több mint száz oldalra terjedő tanulmány igen sokoldalúan s amellett nagyon áttekinthetően tárgyalja a volt közöshadsereg nyelvét, magyarországi vonatkozásokban. A mű címében is talán inkább ezt lehetett volna kifejezésre juttatni. A tulajdonképpeni anyag tárgyalása előtt, a szerző rövid visszpillantást vet a hadsereg történelmi fejlődésére és idők folyamán változó elnevezésére. Megállapításait új s magyar szempontból fontos adatokkal támogatja. A hadseregbeli szabályzatok fejlődéstörténetének ismertetése után, a munka nyelvészeti kutatásainak feltárása következik s itt a szerző szigorúan megkülönbözteti a „szolgálati nyelvet” (vezénylő- és ezrednyelvet), a „katonai szaknyelvet” és a „katonanyelvet”, mint a katona argot-szerű nyelvét.

A szerző kimutatja, hogy a hadsereg szolgálati nyelve, mint a császári kancellária nyelvének egyik alfaja, mindenkor egyezett a kor német nyelvével és ezt igen bő szemelvény-anyaggal bizonyítja. Írásjelek, helyesírás, alak- és mondattani sajátosságok, valamint szóképzés, szókészlet és szórend dolgában a két nyelv mindenkor egyezett. A stílus terén azonban a katonai szolgálati nyelv előbb szabadult meg a barokk-sallangoktól. A szerző ezután a nyelv egységesítését célzó rendeleteket, a katonai nevelőintézetekben használt nyelvtani tankönyveket és a világháború folyamán termelődött szóróvidítéseket (Buchstaben — vagy Kurzwörter) ismerteti.

A katonai szaknyelvről szólva kiemeli a szerző, hogy különösen régebben temérdek kölcsönszó volt a hadseregben használatos. Ezek főleg francia eredetűek s közülök sokat még a világháború végén is használtak. Ennek tárgyalásánál a szerző nem az etimológiai összefüggésre és a nyelvrokonság feltárására veti a súlyt, hanem egyes példák alapján igen áttekinthető csoportosításban mutatja be az egyes kifejezések katonai vonatkozásának sokoldalúságát, az egyes megjelölések többféle értelmét, illetőleg jelentésbeli árnyalatát.

Rendkívül érdekes, mert teljesen újszerű az a fejezet, mely az ú. n. különleges vagy titkos nyelvek (Sonder- und Geheimsprachen) egyik fajával, a katonanyelvvvel foglalkozik. Itt érvényesülni látjuk a népetimológiát s katonakörökben talán ez a fejezet tarthat számot a legnagyobb érdeklődésre. A szerző itt

nem követi a legújabb időben Németországban, Svájcban és Csehországban megjelent szakmunkák irányelveit, más szóval az anyagot nem csoportosítja tárgykör, helyi eredet, országtájak, fegyvernemek, csapattestek, ellenséges és belső hatás, ellátás, egészségügy, stb. szerint, hanem betűrendes sorban hozza s rövid magyaranyval látja el a katonanyelv széles körökben közismert „virágait“. Az előbb említett országokban lázas sietséggel igyekeznek ezt a szókincszet megmenteni s minden bizonnyal ez a törekvés ösztönözte a szerzőt is arra, hogy minél több kifejezést gyűjtsön össze, nehogy ez a magyar hadimultba szorosan beletartozó szókincs maholnap feledésbe menjen. De ennek a szókincsnek nemesak történelmi, hanem lexikográfiai és néprajzi értéke is van. A szerző is kiemeli, hogy ezek a kifejezések — különösen a világháború idejéből származók — sok esetben merész, néha durva és vad alkotások, melyeket a katona humorizálásra és szatírizálásra való hajlamossága teremtet. De mentségére szolgáljon a katonának, hogy önmaga iránt se ismert kíméletet. A kifejezések alapja mindenkor az az őszinte, becsületes katonahang, mely a hadsereg közlegényét, altisztjét és csapattisztjét egyaránt jellemezte.

A magyarajkú legénység etimológizálására vonatkozólag a szerző idézi Ballaginak 1877-ből származó egyik szógyűjteményét, melyben világháborús „humor“ természetszerűleg nem szerepel. A tisztán magyarajkú legénységből álló ezredeknel szokásos nyelvi saiatosságok felsorolása után, az utolsó fejezet következik. Ez azt a befolyást tárgyalja, melyet a hadsereg német nyelve gyakorolt a honvédség nyelvére. A honvédség első szabályzatai többé-kevésbé szolgai fordításai a német szabályzatoknak.

Bátran állíthatjuk, hogy ez a tanulmány alapvető munka; a szerző teljesen úszerűen igyekszik vele a megszünt közös hadsereg kultúrtörténeti szerepét megvilágítani. Hisszük, hogy másokat is ösztönözni fog ennek az anvagnak részletesebb feldolgozására. Nem is gondolná az ember, hogy nő végezte el ezt a nagy munkát, mert hiszen a nő számára a hadsereg életmegnyilvánulása teljesen idegen kultúrterület. Külön meg kell említenünk, hogy ezt az anyagot csak rengeteg forrásmunka felkutatásával s amint a szerző maga is mondja, idősebb csapattisztek évekig tartó kikérdezése útján lehetett összegyűjteni.

Szándékosan a végére hagytuk annak megemlítését, hogy a szerző a cs. és kir. hadsereg emlékének ajánlotta művét. Megható és minden öreg katonának jóleső tudat az, hogy fiataljaink elismerik, sőt tisztelik a multat, amely csakugyan dicsőséges volt.

Ajtay Endre.

Enrico Clausetti: *Fortificazioni e macchine belliche.* Nagy 8° 55 lap, számos képpel. Roma, 1939. Ára 6 lira.

A római Műszaki Múzeum tudós igazgatója — Clausetti tábornok — a rómaiak erődítő tudományával és hadigépeivel foglalkozik, ebben az igen szép és alapos tanulmányában.

Az erődítményekről szóló (I.) fejezetben, a megerősített tábor-

helyek alaprajzát és felépítményét írja le a szerző, pontos tervrajzokkal és harántmetszetekkel téve érthetővé mondanivalóit. A rómaiak nem kedvelték az állásharcot; ezért csak különös szükség esetén építettek futólagos tábori erődítményeket. Annál fontosabbak voltak az állandójellegű megerősített táborok („castrata stativa“) és a városok védőművei.

Az utóbbiak — Vegetius leírása szerint — kezdetben két párhuzamos falból állottak, melyeknek közét bunkózott földdel töltötték meg. De valójában ez a védővonal igen sokszor nem volt más, mint a castrumoknál alkalmazott, külső és belső oldalán követel burkolt „vallum“. Körülbelül Augustus korától kezdve, a gát mindegyre gyakrabban erős kötőszerbe ágyazott kavicsból készül, mindkét oldalán terméskő burkolattal.

Már a legrégebbi időkben is, a torony az erődítés egyik legfőbb eleme. Eleinte csak a védővonal sarkain, valamint a kapuk szomszédságában tűnnek fel tornyok, de lassankint egyre jobban megszaporodnak. Egymástólvaló távolságukat a kézi-íj határos lövéstávolsága szabályozta. Rómának Aurelianus császár idejében épült újabb védőművein, már 50-méterenkint szabályosan elosztott, kétemeletes tornyokat látunk.

Amennyire általánossá váltak a tornyok, annyira bizonytalan, hogy volt-e minden kulcsosvárosnak árka is. Ellenben bizonyos, hogy a rómaiak már ismerték és alkalmazták a külső mellék-művek egyik-másik fajtáját. Így például a kapu elé helyezett pajzsgátat s az escarpe-fallal párhuzamos, de annál alacsonyabb „antemurale“ nevű védőművet. Ez az utóbbi a később „tógát“ („Niederwall“, „fausse-braye“, „falsabraga“) néven ismert mellék-mű őse.

A castrum stativum-ból keletkezett városoknak — így például Aostának — rendszerint négy kapujuk volt; a többieknek annyi, ahány fő útvonal ágazott ki belőlük. Az Aurelianus-féle római védőfalakon 18 kapu nyílt. A kapuk eleinte nagyon egyszerűek; egynyílásúak és két — fábólkészült — kapuszárnyal zárhatók. Később — a szükséghez képest — szaporították a nyílások számát úgy, hogy nemcsak két-, hanem három-, sőt negynyílású kapuk is keletkeztek. Idők multával a fábólvaló kapuszárnyakat, mindegyre általánosabban, vasbólkészült csapórácossal helyettesítették.

A köztársaság korában mindvégig divatos kaputípus ismeretűjelei ezek voltak: Csapórácossal zárható kapunyílások, felettük a csapórács kezelésére és a hajítógépek felállítására szolgáló folyosó, végül pedig oldalzótornyok a kapu tőszomszédságában. Később itt-ott kettőskaput is építettek, mint például Aostában, Torinóban, Trierben és Veronában.

Amikor Rómában mindegyre bizonytalanabbra fordult a helyzet s Aurelianus császár felépítette az új körfalakat, már csak a katonai szempontok voltak irányadók. A kapuk ismét a legegyszerűbb alakban, többnyire egy nyílással épültek; mellettük vasos kerek tornyok állottak s a korábban szokásos folyosó helyett, csak igen szűk és kevés ablak nyílt az átjáró felett. Megkezdődött tehát az átmenet a középkori városkapuk felé.

A szerző ezután a városerődök elfoglalásának különféle mód-

jait: az ostromzárát, az erőszakos támadást és a rendszeres ostromot magyarázza; megemlítve, hogy a legutóbbinak legrégebb ismert példája Rhodosnak Kr. e. 304-ben, Demetrios Poliorketes vezetése alatt történt ostroma volt. Ezután a mozgatható és felfőtő kossal is felszerelt vívótornyokat, továbbá a „pluteus“-t és a „vinea“-t (ostromtetőt), majd Alesionak és Avaricumnak Kr. e. 52-ben lezajlott ostromát ismerteti. Végül áttér a tűzéréség őseire, a rómaiak távolbaható hadigépeire.

Vitruvius, Vegetius és Ammianus Marcellinus nem eléggé következetesek és szabatosak ezeknek a gépeknek leírásában és osztályozásában. Clausetti tábornok megállapítása szerint:

1. A rómaiaknak voltak a mi mozsarainknak megfelelő hajítógépek és voltak dárdalövő gépek is, a mai ágyúk őseként. Mindkétfajta gép működése a csavaróerő hatásán alapult.

2. Kezdetben az előbbi gépek „balista“, az utóbbiak „catapulta“ és „scorpio“ néven szerepeltek.

3. Ezek a nevek sokáig éltek, de Constantinus korától kezdve, a „catapulta“ szó eltűnik és se Vegetius, se Ammianus Marcellinus munkáiban nem találkozunk többé vele. Ettől kezdve a dárdalövő gépet hívták balistának; a meredek ívben való hajításra pedig új gép: az „onager“ készült. Ez a parittyából fejlődött, csakúgy, mint a balista az íjéből.

Mint ez a vázlatos összefoglalás mutatja, Clausetti tábornok nagyon lelkiismeretes és szakavatott munkát végzett. A tanulmány érdekes és aránylag könnyű olvasmány, így tehát nem csupán a katonának, hanem a hadtörténelem minden kedvelőjének is ajánlható, Hasonlótárgyú és hasonló modorban írott tanulmányok minálunk is kívánatosak lennének.

Gyalóky Jenő.

Dott. Ing. Mario Balzanelli: *La Città di Torino e le sue antiche fortificazioni.* Nagy 4° 10 lap, számos képpel. Torino, 1938.

Legutóbbi füzetünkben már megemlékeztünk a jeles szerzőnek a torinói legújabb ásatásokról írott tanulmányáról, amelynek részben folytatása a most szóbanlevő értekezés.

Torino, az egykori „Colonia Iulia Taurinorum“, azoknak a városoknak egyike, amelyek híven megőrizték a „Castrum militare“-ből való származásuknak jellemző vonásait. Az ismételt ásatások nyomán, most már megbízhatóan megállapítható a római kor védővonalának teljes alaprajza. Ennek az erődítménynek keletkezése nem nyúlik messzebbre a császárság korszakánál. Az ennél régiebb — alkalmasint a gallok módszer szerint épült — védműveket gókeresen elpusztította Hannibal. A barbárok későbbi betörései nem sokat ártottak Torinonak, s így ez a város, a középkor jókora részén át, megőrizhette római jellegét.

A várépítés átmeneti stílusának megfelelően, már 1461-től fogva épültek Torinoban baluardok, de csak földből. I. Ferenc francia király falazott földbástyákat emeltetett a baluardok helyére, de a rendszeres újjáépítés csak akkor kezdődhetett, amikor Emanuele Filiberto savoyai herceg, 1563. februárius 7-én, visszaszerezte To-

rinot. Tüstént meghívta az urbinoi Francesco Paciottot s megbízta, hogy a francia uralom alatt elpusztult S. Salvatore apátság helyén cittadellát építsen. A cittadella 1568-ban el is készült. Miniket azért is érdekelhet, mert ez szolgált mintául a napjainkig megmaradt egyetlen magyar cittadellának, a váradinak. (A többiek egytől-egyig elpusztultak.)

I. Carlo Emanuele, aki 1580-ban követte apját a trónon, megnagyobbította a várost és ötbástyás védővonallal vétette körül a „Città Nuova” nevű új városrészt. Ercole Negri és Carlo Castellamonte tervei szerint. II. Carlo Emanuele újból bővítette Torinot s a római védőfalak legnagyobb részét leromboltatva, bástyás övet építtetett a város köré. Ez a védővonal 1680-ban már készen volt s a tűzkeresztséget 1706-ban állotta ki. Azonban Napoleon 1800 június 25-án elrendelte a védőművek lebontását. Csak a cittadella és egynehány bástya élte túl a rombolást. A cittadella 1885-ban eltűnt, de a bástyák közül a S. Lorenzo és a S. Maurizio nevű még áll a királyi kertben.

Az alapos tanulmány magyarázására szolgáló ábrák közül, különösen érdekes az, amely Torino fokozatos növekedését s ezzel együtt újabb meg újabb védővonalak keletkezését tünteti fel.

Gyalóky Jenő.

Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio. 1938. évf. 9. füzet. Nagy 8° 150 lap, számos képpel. Róma. 1938.

A mindenkor érdekes és változatos tartalmú közlemények hadtörténeti vonatkozású cikkei közül, *Claussenti Enrico* tábornoknak „Ingegneri militari liguri” című értekezésére hívjuk fel elsősorban olvasóink figyelmét.

Liguria, már igen régi időkől fogva, a jelesebbnél-jelesebb hadimérnökök egész sorozatát adta Itáliának. Ismeretes, hogy a genovai köztársaság a középkorban virágzó gyarmatokat alapított, még pedig nem csupán Európa keleti felén, hanem Kiszáziában és Palesztinában is. Ezeket a gyarmatokat hatalmas védőművekkel biztosították Genova katonai építészeti. A legrégibb közülök Embriaco Guglielmo. Amidőn — 1096-ban — megindult az első keresztes háború, számos genovai nemes kelt útra Embriaco hajórajával a Szentföld felé. Sziriában partraszállva, Antiochia városa alá siettek és ostrom alá fogták. A kivívott sikerben nagy része volt Embriaco kiváló műszaki jártasságának. A város elfoglalása után, hajórajával visszatért Genovába, de 1099-ben ismét Palesztinában volt s műszaki tudását előbb Jeruzsálem, majd Tirus ostrománál érvényesítette.

Kitűnő mérnök és várépítő volt Pescatore Enrico maltai gróf. Ez 1206-ban, a velenceieket megelőzve, hatalmába kerítette Kréta szigetét s ott 14 várost vett körül védőművekkel.

De talán valamennyi középkori várépítő között legjelesebb Boccanegra Guglielmo, Acquemorte erődítményeinek tervezője volt. A III. Filöp francia király és Boccanegra között létrejött szerződés alapján, már 1272-ben megindult a nagy munka, de bevégzését Boccanegrának két évvel később bekövetkezett halála meggátolta. A király a félbemaradt építkezés folytatását előbb Buccuccio Giuseppere, majd a genovai Cominelli Nicolára bízta.

A genovai krónikák egy bizonyos Del Castello Fulcot is említenek. Ez, állítólag 1215-ben, Monacóban szállott partra s ott a legrégebb várkastélyt építette volna. Ebből az erődítményből még ma is nagyméretű romok láthatók.

A XV. századtól kezdve, egyre szaporodnak a nevek. Így például 1474-ben De Carona Giacomo és testvére Gabriele működött Genovában. Egy másik hadimérnök: Grandi Giovanni, Konstantinápoly védelmében tűnt ki s ellenaknákkal akadályozta meg, hogy a törökök földalatti úton juthassanak az ostromlott városba (1453). Ugyanabban a században egy De Salvi Bartolomeo nevű kiváló genovai hadimérnök vett részt Sforza Francesco hercegnek a velenceiek ellen indított hadjáratában.

A XVI. században élt egy tűzetesebben nem ismert Borio nevű genovai várépítő, aki egyúttal tüzér is volt s Oroszországba menve, ott igen nagyöblű ágyúkat öntött. Poncelli (vagy Doncelli) Cesare és fia Domenico, a savoyai hercek mérnöke volt. A XVII. századból ezek a genovai hadimérnökök ismereteseek: Paggi Carlo Andrea, Cantone Giacomo és Taddeo, Poncelli Cesare és Bastiano, Vitelli Ferrante és Giacomo, Bianco Bartolomeo és Cantone Pier Francesco.

A XVIII. században két genovai katonai építész külföldön szerzett nagy érdemeket. Egyikük: Marchelli Luigi (1740—1817) a spanyol hadseregbe állott; a másik: Sambuceti, 1770-ben Portugáliában vállalt szolgálatot. A XIX. században különösen kivált a többiek közül két hadimérnök: Chiodo Agostino tábornok (1791—1861) és Chiodo Domenico, szintén tábornok (1825—1870). Ezekről, ugyanebben a füzetben, *Lastrico Luigi* ezredes részletes és alapos tanulmánya számol be.

Conte Cansacchi Carlo ezredes, „Armi, armati, castelli e castellani di Pio II, Paolo II e Sisto IV” című tanulmányának első — ebben a füzetben megjelent — része, az említett három pápa szolgálatában 1458 és 1484 között volt vezérekkel foglalkozik. Elsősorban Vitelli Nicoloval, bárha ez időnkint mások szolgálatába is elszegődött. Vitelli nem csupán kitűnő vezető, hanem egyúttal kiváló várépítő is volt. Ezzel a szakmával már 1459-től kezdve, 1497-ben bekövetkezett haláláig szüntelenül és nagy sikerrel foglalkozott.

A perugiai Baglioni Braccio (1419—1479), úgy volt ismeretes, mint Umbria egyik legkiválóbb katonája. Nem csak hadi, hanem diplomáciai érdemei és sikerei is voltak s az utóbbi téren való működésével mind Perugiában, mind máshol, véres háborúk ki-törését akadályozta meg.

A canalei Matteo némi megszakítással 15 évig szolgálta a Szentszéket, nemcsak mint ügyes vezér, hanem mint jónévű várépítő is. Baglioni Rodolfo, működése 1474 és 1489 közé esik. Jól ismerte a hadvezetés minden csínját-bínját s Perugiában nagy tekintélyre és befolyásra tett szert. Veje a híres vezér, D'Alviano Bartolomeo, volt.

Federico urbinói herceg (1422—1482) a legkiválóbb hadvezérek és hadimérnökök egyike volt; a Szentszéknek kétségkívül leg-tudósabb és legderekab hűbérese. Urbinoi udvara a ferrarai és

más híres itáliai udvarokkal vetekedett, a tudományok és a művészetek pártolása terén.

Orsini Napoleone († 1480) hosszú pályafutása alatt nem csupán hadvezető képességéről, hanem egyszersmind a várépítés és a várvédelem terén megnyilatkozott tudásáról is bizonyosságot tett. Fia, az 1497-ben elhalt Virginio, nemcsak jeles hadimérnök, hanem kitűnő tüzér is volt.

Sforza Alessandro sok éven át harcolt nagynevű bátyja Francesco oldalán s merész és okos vezérré fejlődött. Egyes hadműveleteiben bátyjánál is előrelátóbbnak bizonyult, s a várépítésben is nagy jártasságra tett szert. 1475-ban halt meg.

Malatesta Roberto († 1482) Italia határain kívül is nagyrabecsült katona, hadvezér és hadimérnök volt. Úgyszintén kortársa Pino degli Ordelaffi is, 1467 és 1480 között. Az utóbbi a saturanoi várkastélyt és Forli fellegrárát építette újjá. Az 1486-ban meghalt Giustini Lorenzo pedig olyan hírneves volt mint várszakértő, hogy 1474-ben őt nevezte ki IV. Sixtus pápa az egyházi állam valamennyi fellegrárának felügyelőjévé.

Santa Maria Ugo: „Carlo Pisacene, ufficiale del Genio“ című tanulmányában, sok érdekes és fontos adattal járul ennek a kiváló műszaki tisztnek életrajzához. Szintén érdekes *Coppelotti Celestino* őrnagy közleménye, amelyben a folyók szélességének és a lövőtávolságnak mérését ismerteti, egy XVI. századbeli tüzér kézikönyv alapján.

A „Notiziario“ rovatában *Clausetti* tábornok Capuának II. Frigyes császár uralkodása alatt épült, de elpusztult egyik kapujáról ír. Ez valószínűleg 1259-ben készült el s 1537-ben rombolták le a spanyolok úgy, hogy manapság már csak a két torony nyolcszögletű alapépítménye van meg belőle. Szerencsére napvilágra került az építmény középső részét ábrázoló és Di Giorgio Martinak tulajdonított tollrajz, amelynek alapján legalább papiroson helyre lehet állítani ennek a hatalmas építménynek egykori alakját.

Gyalóka Jenő.

Émile Pillias: *Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie.* Paris 1939. Libraire Ernest Leroux. Nagy 8°. 165 lap, 1 képmelléklettel.

II. Rákóczi Ferenc franciaországi kapcsolatainak lelkes és szakavatott kutatója, Pillias Emil, a párisi Nemzeti Könyvtár tisztviselője, Rákóczi-irodalmunkat egy újabb értékes kötettel gyarapította. Hat különböző — Párisban és Budapesten, könyvekben és folyóiratokban megjelent — Rákóczi-tanulmányát összegyűjtve adta ki és ezzel lényegesen megkönnyítette a Rákóczi korrall foglalkozó magyar kutatók munkáját. A könyvhöz Szekfü Gyula írt bevezetést. Igen találon jellemzi Pillias munkásságát, amikor megállapítja, hogy egy, más nemzethez tartozó történelmi személy életének adatkutatásához és feldolgozásához, nemcsak általános és részletes történelmi és helyrajzi ismeretek kellenek, hanem elsősorban lelkesedés és mélységes tisztelet. Mindezeket a tulajdonságokat Pilliasban megtaláljuk. Hihetetlen alaposággal és

odaadással dolgozik. Tárgykörében teljesen otthonos. Túlságos szerénységre vall bevezetésének az a kijelentése, hogy csak adatokat akar szolgáltatni s azok összefoglaló feldolgozását magyar történészekre bizza. Ez a hat tanulmány valóban nem száraz adatgyűjtemény, hanem mindegyik önmagában zárt monografia, amelynek minden megállapításából kitűnik Pillias megértése Rákóczi emelkedett gondolkodása és a Franciaországban tengődő magyarok sorsa iránt.

Külföldi írók tollából, külföldön megjelenő magyar vonatkozású munkákban szokva vagyunk hozzá, hogy a nekik idegen magyar személy- és helyneveket torzítva, ferdítve közlik. Sőt nem egy — különösen francia — munkában találkozunk éppen ebből eredő goromba felületességekkel és tévedésekkel (pl. Teleki és Thököly nevének és szerepének összekavarása, stb.) Pillias munkája e tekintetben is mintaszerű: A jegyzetekben közölt magyar életrajzi adatok szintén helyesek. Igen nagy érdeme, hogy a Rákóczi és környezetének párisi életével foglalkozó francia munkák (Saint Simon, D'Angeau stb.) adatait összehasonlítja a korbeli magyar naplókcal (Szatmári-Király Pál, stb.) és levelekkel. Tehát nem esik az egyoldalúság hibájába és Rákóczi szerepét, helyzetét több oldalról megvilágítva vetíti elénk.

Bár, mint említettem, most könyvalakban kiadott hat tanulmánya már külön-külön napvilágot látott, összegyűjtésükkel nem végzett felesleges munkát, mert a könyv valamennyi fejezetét az azóta talált újabb adatok segítségével kiegészítette. Könyve tehát összességében többet mond, mint a hat külön megjelent tanulmány. Hogy Rákóczit milyen jól ismeri, annak megvilágítására szolgáljon ez a rövid jellemzés: „Rákóczi 200 év multával is korának egyik legérdekesebb egyénisége maradt. A katonának mondhatják róla, hogy nem volt lángeszű hadvezér, a lélekbűvárok kifogásolhatják erélytelenségét és rossz emberismeretét. De a történetírás visszaemlékszik arra, hogy zsenge ifjú korában, szándéka ellenére a nagy politikába sorodva, egyéniségének teljes odaadásával, önfeláldozóan szolgálta hazáját. Katonai és államférfiúi tapasztalatok nélkül, szakadatlan munkássággal igyekezett tudását gyarapítani. Mindenkiről feltételezte, hogy egyenes és őszinte ember, mert ő valóban az volt. Fejedelmi hívatástudatától áthatva, az eszmét utolsó lehelleltéig szolgálta. Becsületes ember volt. Franciaország — az az ország, amelyet ő annyira szeretett — tartozik neki azzal, hogy emlékét tisztelettel és kegyelettel őrizze.“

A könyv első fejezete XIV. Lajos francia királynak a magyar politikába és Rákóczi felkelésébe való bekapcsolódásával foglalkozik. Lényegében újabbat nem mond annál, amit a Rákóczi centenárium évében kiadott Rákóczi Emlékkönyv ilyen tárgyú tanulmányában feltárt s amelyet a magyar történetírás azóta már fel is használt. Igen jól jellemzi azt a sok nehézséget, amely Rákóczi kedvenc terve, a francia segítség megnyerése elé tornyosult. XIV. Lajos eleinte idegenkedett a neki ismeretlen magyar ügy támogatásától s hogy mégis segítette Rákóczit, abban nagy érdeme volt Du Heron lengyelországi francia követnek.

A fejezetelem száműzetésének első éveivel (1712—15) foglalkozik könyvének második fejezete. Ebből Rákóczinak báró Be-

senval, danzigi francia követhez intézett, eddig kiadatlan leveleit ismerjük meg. Kitérően jellemzi Rákóczi írásmódját s megállapítja, hogy szellemesen, közvetlen hangon írt, ötletes leveleiben fokozatosan érezhető a francia nyelvben való előrehaladása. A levelek tartalma nagyobbára magántermészetű közlés és általános politikai hír. Lengyelországból való távozása után — úgy látszik — Besenval volt legbizalmasabb embere, aki előtt őszintén feltárta szorult anyagi helyzetét, megbeszélte vele Lengyelországban maradt feleségének és híveinek ügyeit. Felelősségérzetére és magas erkölcsi felfogására jellemző az az aggodalom, amellyel Lengyelországban maradt híveinek sorsa felett töpreng.

A harmadik fejezet a Hotel de Transylvanie-ban a királytól engedélyezett játékkaszinó ügyét tisztázza véglegesen. Pillias az állami levéltárakban minden ezzel foglalkozó okmányt áttanulmányozott és igazságot szolgáltat Rákóczinak. Az tagadhatatlan, hogy a király Rákóczinak ígért anyagi támogatását, — mint azt Pillias számszerűleg is igazolni tudja —, nem teljesítette. Az ígért összegeknek alig egyharmadát úttalatta csak ki; tehát voltaképen Rákóczi adója lett és ezért más módon akarta őt kárpótolni. A Rákóczi rendelkezésére bocsátott, s a párisi városház bevételeiből származó támogatás azonban nagyrésztben csak ígéret maradt; így került a sor a játékkaszinó megnyitására, amelynek üzemében, s ezt Pillias ismételtlen hangsúlyozza, Rákóczi sohasem vett személyesen részt. A pénzszerzésnek ilyen módja abban a korban egyébként nem volt becsületbevágó. Maga a francia udvar adta a példát, amikor ilyen kaszinók megnyitását jövedelmi forrásként engedélyezte csődbe jutott főrangú híveinek. Érdekes adatokat közül Pillias a Franciaországban akkor lábrakapott játékszenvedélyről, amelytől elragadtatva, előkelő udvaroncok és hercegi családok tagjai sem riadtak vissza a hamisjátéktól. Rákóczira Párisban is súlyosan nehezedett környezetének eltartása. Pillias sok eddig ismeretlen okmánnyal igazolja, hogy Rákóczit nemcsak felesége, de hívei is folyton zsarolták. De fenkölt lelkére jellemző az is, hogy még a legszűkösebb anyagi helyzetében is tudott a szegényeken segíteni. Rákóczinak nem volt más mentsége, hogy hívei párisi életének költségeit fedezze, minthogy hallgatólag beleegyezett abba, hogy környezetét — annak élén a kalandor, csaló Brenner apát — az ő nevének felhasználásával, a játékkaszinó révén szerezzen pénzt. Még az epés Saint-Simon is megállapítja, hogy Rákóczi becsületét a házában űzött játékkal kapcsolatos botrányok nem érinthették; ő becsületes és tisztakezű ember volt. Ez a fejezet a játékkaszinó ügyén keresztül Rákóczi párisi nyomorának hű tükre, amelybe az udvar nem teljesített ígéreteiben bízva jutott. Nekünk magyar történetkutatóknak pedig örvendetes dolog, hogy ezt, egy tárgyilagos francia történetíró állapítja meg, akit nem lehet nemzeti elfogultsággal vádolni.

A negyedik fejezet Rákóczinak Grosboisban a Camaldulizárda közelében 1715—17 között lefolyt életével foglalkozik. Rákóczi voltaképen XIV. Lajos halála után szánta el magát a zárdai szokásokhoz alkalmazkodó szigorú szerzetesi életre. Pillias helyesen állapítja meg, hogy nem utolsó sorban fentvázolt anyagi helyzete is készítette erre az önkéntes visszavonulásra. E fejezetből rész-

letesen megismerjük annak a szerződésnek pontjait, amelyet Rákóczi a Camalduli-rendházzal, a rendelkezésére bocsátott ház bérbeadására kötött. 16 hónapig élt ott s ez az elmélyedő, vallásos gyakorlatok és írás-olvasás között töltött életmód annyira megfelelt szerény, magabazárkózott egyéniségének, hogy még rodostói számkivetése idejében is állandóan visszavágyott erre a nyugalmas helyre. Kész lett volna minden feltételt elfogadni, csak-hogy Grosboisba visszamehessen. Szívét — mint tudjuk — végrendeletben a Camalduliaknak hagyta és hogy az valóban oda is jutott, annak bizonyítéka egy, a Camalduliak sírkertjében talált latinszövegű emlékkő. De a sírkertet azóta többször felforgatták. s bár Pillias megható buzgósággal igyekezett és igyekszik még ma is a szívet magába foglaló aranyedényt ásatások révén felkutatni. ez eddig nem sikerült. De főleg az ő buzgóságának köszönhető, hogy ebben a volt sírkertben, mely ma már egy magánember veteményes kertje, a Párisban lakó magyarok, a magyar- és francia kormány támogatásával a mult években egy franciaszövegű emlékoszlopot állítottak. Képét e könyv elején láthatjuk.

A könyv ötödik fejezete a sötétjellelű Brenner apát utolsó éveivel foglalkozik és ismerteti Rákóczinak Törökországba való távozása után Brennerhez küldött titkos útasításait. Brenner, a XVIII. század tipikus kalandora; sohase érzett hivatást a papi pályához. Szepesi préposti címe valóságban csak cím volt és nem hivatás. Rákóczi reábizta Párisban hagyott kis vagyonának kezelését, amelyet azután Brenner, a Law-bankház ismeretes bukásánál, csalárd módon elvesztett. De gyalázatosságát még tetézte azzal, hogy Rákóczi hozzáintézett bizalmas útasításait lemásolta és öt hónappal halála előtt, úgy látszik, értékesítette, vagyis elárulta urát. Rákóczi feljelentésére Brennert a Bastilleba csukták, ahol maga vetett véget életének.

A könyv utolsó fejezete Rákóczi párisi lakásait ismerteti és feleségének rövid pár hónapig tartott párisi életéről számol be. Pillias felkutatta mindazokat a házakat, amelyekben Rákóczi lakott és megállapította, hogy a fejedelemszöny 1721-ben azért sietett Párisba (férje akkor már Rodostóban élt), hogy a Law-bankház bukása után esetleg még megmaradt vagyonát megkapja. De hiába jött, mert Brenner csalása következtében, Rákóczi vagyonának roncsai elvesztek. Amália Sarolta Párisban mindenkinél csak terhese volt. Jövetelét nem valami jó hírnév előzte meg: ottani élete sem volt dicséretreméltó. Halálát genyes foggyulladás okozta.

Pillias e kiadványa, a Rákóczi-kor történetének, Rákóczi franciaországi életének mondhatnók kimerítő adatgyűjteménye és feldolgozása. Ennek az életnek most már minden vonatkozását tárgyilagos hitelességű adatokra támaszkodva ismerhetjük meg. Ezt Pillias kitűnő munkásságának köszönhetjük.

Markó Árpád.

Commandant Basset: *Un episode peu connu de la guerre de Hollande. La campagne du Comte de Boham en Haute-Hongrie (1677 à 1679).* „Revue d'Histoire“: 1939 májusi füzete.

A közlemény a Thököly-felkelés néhány évének hadműveleteit mondja el vázlatosan és Boham francia tábornok szerepét, a felkelők oldalán. Cikkének, — mint bevezetésében írja, — az adott időszerűséget, hogy az elmúlt hónapokban, ugyanezen a földön, azaz a lengyel-magyar—oláh- és tót határokon játszódtak le nevezetes események s ezek azt bizonyítják, hogy: „a ma időszerű problémák voltaképpen már évszázadokkal előbb is fennállottak.“ Bár nem tartja ennek a kétéves háborúnak eseményeit az európai történet keretén belül igen nagy jelentőségűeknek, de párhuzamosságot talál az 1678 és 1938. év hadműveletei között. A szerző alapján véve helyesen ismerteti az események lefolyását, bár csupán francia forrásokra támaszkodva írta le a Thököly-felkelés idevágó mozzanatait. Mi, magyar történetkutatók, mindenesetre hálásak lehetünk neki, hogy a felkelés francia vonatkozásairól néhány újabb adatot is megtudunk. Azonban semmiképpen sem tudjuk megtalálni azt a párhuzamot az 1658 és 1938. évi események között amit Basset őrnagy hangsúlyoz. Sőt, ha elfogultság nélkül, figyelmesen elolvassuk cikkét, akkor éppen az ellenkezőjét állapíthatjuk meg annak, amiért ez a cikk készült. A ruthén föld felkelését ismerteti, a magyar felkelők kapcsolatait XIV. Lajossal, a tót földön vívott harcokat a császári sereg ellen, s nem veszi észre, hogy cikkében nem egy, a régi entente szemüvegével látott ruthén-tót ügyről van szó, hanem határozottan és csakis magyar felkelésről, amely ezen a földdarabon a magyar fennhatóság alatt álló ruthének és tótok felszabadításáért vívta harcait. Basset őrnagy nem is igyekszik a magyar felkelés ügyét tót-ruthén színre átfesteni, sőt dicséretreméltó tárgyilagossággal mindenütt „Felső-Magyarországról“ beszél, s csak helyenként fűzi hozzá az: „aujourd'hui Slovaqui“ megjelölést.

Azonban maga is érezni látszik annak szükséges voltát, hogy megmagyarázza: miért hívták ezt a tótoktól, ruthénektől lakott földet Felső-Magyarországnak? Ezt meg is teszi, egy egyszerű jegyzetben, azzal a naív magyarázattal, hogy a törökök magyarországi hódításai a belső magyarországi magyarok nagy részét felszorították észak felé és ezek a magyarok küzdtek ott szenvedélyesen az osztrák uralom ellen.

Mivel ilvenformán a szerző tovább nem mélyed a Felvidék XVII. századbeli nemzetiségi, politikai kérdéseibe, és adatait a világháború előtti szakmunkákból meríti, humorosan természetes, hogy a városok, helységek megnevezésében sehohsem használja a volt cseh-szlovák történetfelfogástól követelt tót elnevezéseket, hanem a régi magyar vagy német neveket, (Rozsnyót — Rosenau, Lőcsét — Leutschau; Besztercebányát — Neusohl alakban írja.) Azonban, mint igen sok felületes külföldi történetkutató, ő is abba a hibába esik, hogy a hasonlóhangzású magyar neveket összekeveri. Ebben a cikkben Thököly Imréről és Teleki Mihályról is lévén szó, ezt a két nevet állandóan összezavarja. Teleki grófot teszi meg Thököly Imre apjának stb. A Rákócziak neve is hol Rakócski, hol

Rakowsky-nak van írva. Azt meg csak a helyi viszonyokkal ismerősek tudhatják, hogy „le chateau de Zindreux” Szendrő várát jelenti. Azzal pedig, hogy Kassát (így magyarosan írja) az értekezésben mint „la capitale de la Haute-Hongrie” szerepelteti, akaratlanul is igazolja ehhez a városhoz és környékéhez való ősi jogunkat.

A felkelés vezéreiről és katonáiról rokonszenves hangon nyilatkozik s az ismert nyalábvári ütközetet jól írja le. Eléggé részletesen foglalkozik ezzel az ütközetrel, mint Boham d'Alenduy tábornok egyik kitűnő haditettével. Bohamot okos, képzett katonának tartja, aki méltó volt Bethûne francia követnek és királyának bizalmára és akinek a magyar felkelők igen sokat köszönhetnek. Ki tudta egyenlíteni a felkelők zürzavaros szervezetű csapatai között az ellentéteket; a hadműveleteket céltudatosan vezette de kellő hatáskört biztosított mindig a magyar felkelők vezéreinek. Boham gróf lengyel segédcsapatok élén érkezett Magyarországra, Máramaroson át. Értesítette Wesselényi Pált, aki az egyesült felvidéki-erdélyi kurucokkal Debrecen környékén tartózkodott, hogy nyomuljon elő és keressen vele összeköttetést. Wesselényit Basset őrnagy tehetetlen, gyenge embernek jellemzi. Abban az időben beteg is volt s így nem tett eleget a francia vezér kérésének. Boham tábornok egy oszlopa 1677 őszén Major ezredes vezetésével, a Felső-Tisza völgyében találkozott 500 főnyi magyar nemesi felkelő csapattal és azzal együtt Munkács vára alá érkezett. A főcsapat, abban a reményben, hogy Wesselényivel Munkács és Szatmár között találkozhatik, Nyaláb-várához ment, azután az ott talált 5 ágyút magával vitte Szatmár felé. Itt tudta meg, hogy Schmidt császári tábornok, 4000 lovassal, Szatmár közelében tartózkodik. Mivel Wesselényi még mindig Debrecen környékén vesztegelt, Boham nem akart egyenlőtlen küzdelembe bocsátkozni és Nyalábvár felé visszahúzódott. A hadiszerencse ekkor egy eltévedt császári lovast juttatott útjába. Megtalálták nála Schmidt tábornok levelét a császári sereg támadó tervével. Boham erre elhatározta, hogy elfogadja a harcot; 100 lovast küldött ki az ellenség megfigyelésére és egy, — magyar felkelőkből, lengyel lovasokból, tatárokból álló elővédnek azt az útasítást adta, hogy kezdje meg a harcot a császáriakkal s ha azok visszaszorítanak, harcolva vonuljon vissza, a Bohamtól előre megállapított főtámadási harcvonalon szárnyai felé kitérve. Ez a vonal a Nyalábvár felé vezető völgyben volt ügyesen elhelyezve. Boham haditerve sikerült; a magyar felkelő lovasság vitéz ellenállása és tervszerű visszavonulása megzavarta Schmidt tábornokot úgy, hogy Boham főcsapatával kellő pillanatban avatkozhatott a harcba. A küzdelem a felkelők diadalával végződött. Schmidt tábornok is megsebesült. Boham seregéből elesett Major ezredes és megsebesült Goreski, a tatárok vezetője. Csak az ütközet után sikerült végre Bohamnak Wesselényivel találkozni. Az egyesült seregek Debrecen környékén töltötték a telet.

A következő 1678-i tavaszi hadjárat alatt Eperjest kezdték ostromolni, de ott erős ellenállásra találtak. A Felvidék többi részében azonban előnyomulásuk zavartalan volt. Rövid idő múlva a bányavárosok és a szepesi városok közül igen sok került a fel-

kelők birtokába. Lipót császár kassai, ungvári és pozsonyi katonasága nem tudta előnyomulásukat megakadályozni. De a tél beálltával a felkelők otthagyták a már elfoglalt területet, téli szállásul ismét Debrecen biztos és gazdag vidékét választották. 1679 tavaszán tehát újból előlről kellett kezdeni mindent. Lipót seregei a Rajnánál voltak lekötve, úgyhogy a felkelők rövid idő alatt ismét visszafoglalták Felső-Magyarországot. Boham tábornok már abban reménykedett, hogy Bécsset támadhatja, amikor Lipót a felkelőknek fegyverszünetet, békét ajánlott fel. Hiába igyekezett Boham a magyarokat lebeszélni; tárgyalni kezdtek. Ez okozta — Basset szerint — vesztüket, mert a fegyverszünet alatt Lipót császár a Rajna mellől és Morvaországból újabb ezredekkel küldött Felsőmagyarországba, s ezeket rögtön Thököly ellen indította. Mivel a Nywegeni béke, a Bourbonok és Habsburgok között egy időre befejezte a háborút, Boham és a francia tisztek többé nem maradhattak a kurucoknál. De Boham tábornok nem hagyta el szövetségeseit éppen ebben a válságos időben, amikor a szerencse ellenük fordult. Tovább is a csapatnál maradt és rendezte a kurucok visszavonulását a fölös császári erő ellen. Rozsnyón keresztül. Bohamnak itt sikerült legalább egy eldöntetlen ütközetben elérni azt, hogy a magyar felkelők Erdély felé menekülhettek.

Markó Árpád.

Felelős kiadó: Gyalókey Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

